

Az Oroszországgal szembeni szankciók és Magyarország különutas politikája

CZINA VERONIKA

Magyarország az elmúlt években sok szempontból különutas, tehát az Európai Unió fő stratégiai irányvonalaitól eltérő politikát folytatott az EU-ban. Igaz ez a magyar– orosz kapcsolatok alakulására is, amelyben a különutas viselkedés úgy nyilvánul meg, hogy Magyarország igen szorosra fűzte szálait Oroszországgal annak ellenére, hogy az EU gazdasági és politikai szankciókat is bevezetett keleti szomszédja ellen az ukrán válságban játszott szerepe miatt. A dolgozat Magyarország különutas politikáját vizsgálja Oroszországgal szembeni stratégiájára fókuszálva, amelyhez az elméleti keretet az EU alkotmányos alapelvei szolgáltatják, amelyek elvben kooperatív viselkedést várnak el a tagállamoktól az EU közös céljainak elérése érdekében. A dolgozat egyik végkövetkeztetése az, hogy az EU engedélyez bizonyos szintű eltérést fő politikai irányvonalaitól, ha a tagállamoknak megfelelő indokuk van erre. Azonban ha olyan elvek vagy célok forognak kockán, amelyek az unió közös érdekeit szolgálják, akkor az EU kész arra, hogy fellépjen, vagy legalább vizsgálatot indítson a tagállami eljárás ügyében. Ezen kívül a tanulmány amellet érvel, hogy a vizsgált alkotmányos alapelvek szabálykövető magatartást várnak el a tagállamoktól, amelyek betartatása, valamint a jogszerű és jogszerűtlen tagállami viselkedés közötti határvonal meghúítása az uniós jogrendszer feladata.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F510 – International Conflicts; Negotiations; Sanctions; N4– Government, War, Law, International Relations, and Regulation.

* A tanulmány az MTA TK Lendület-HPOPs Kutatócsoport *Magyarország közpolitikai lehetőségei az Európai Unióban – A jogi keretek elemzése* c. kutatása keretében készült.

Czina Veronika, kutatási asszisztens (MTA TK Lendület-HPOPs Kutatócsoport); PhD-hallgató (Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola).

E-mail cím: Czina.Veronika@tk.mta.hu.

1. Bevezetés

Magyarország az elmúlt években sok szempontból különutas politikát folytatott az Európai Unióban, ami azt jelenti, hogy stratégiai irányvonalai a különféle szakpolitikákban és a politikai diskurzusban nem mindig egyeznek meg az EU által előírt célokkal. Igaz ez a magyar–oroszl kapcsolatok alakulására is, amelyben a különutas viselkedés úgy nyilvánul meg, hogy Magyarország igen szorosra fűzte szálait Oroszlországgal annak ellenére, hogy az Európai Unió gazdasági és politikai szankciókat is bevezetett keleti szomszédja ellen az ukrán válságban játszott szerepe miatt. A dolgozat Magyarország különutas politikáját vizsgálja Oroszlországgal szembeni stratégiájára fókuszálva, amelyhez az elméleti keretet az Európai Unió alkotmányos alapelvei szolgáltatják.

Az uniós jog forrásai mellett az Európai Unió működését és azon belül a tagállamok viselkedését is nagyban meghatározzák az Európai Unió Bírósága (EUB) gyakorlatában kikristályosodott és ma már az Európai Unióról szóló Szerződésben (EUSZ) is lefektetett alkotmányos alapelvek. Ezek közé tartoznak például a szabadság, demokrácia, egyenlőség, jogállamiság, pluralizmus, a diszkrimináció tilalma, tolerancia, igazságosság és szolidaritás (EUSZ 2. cikk (3) bekezdés), valamint a lojális együttműködés elve.¹ Ezek az uniós alap-(ító) elvek felelősek az európai integráció koordinációjáért, valamint azért, hogy az EU-ban egy a közös, hosszú távú célok elérésére irányuló belső kohézió alakuljon ki. Ebből kifolyólag egy olyan követendő viselkedésmintát írnak elő a tagállamok számára, amelyet végső soron minden, az EU-ba felvételt kérő ország előzetesen elfogadott. A mindennapi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy ezek az alkotmányos alapelvek nem mindig szolgálnak fő irányító tényezőként sem az uniós, sem a tagállami politikaalkotás színterén, hiszen a tagállamok olykor figyelmen kívül hagyják őket, és inkább az autonóm stratégiaalkotás vagy viselkedés mellett döntenek.

Az elmúlt öt évben Magyarország egy ilyen nonkonvencionális, különutas stratégiát folytatott az EU-ban, amely korábban példátlan nemzetközi érdeklődés középpontjába állította az országot. Ebben a tanulmányban a különutas tagállami viselkedést a fent említett alkotmányos alapelvek közül a hűség, szolidaritás és egyenlőség szempontjából vizsgáljuk, mert ezek azok a legfontosabb elvek, amelyek korlátozzák

¹ Lásd: EUSZ 4. cikk (3) bek., angolul: 'sincere cooperation'. Az elvre korábban a magyar terminológia a közösségi hűség elveként hivatkozott. A lisszaboni szerződés előtt ez az EGKSZ 5., majd az EKSZ 10. cikkében jelent meg (angolul legtöbbször loyaltyként hivatkoztak rá). Lásd bővebben: *Lévayné* [2014], 123. o.

a tagállamok közös uniós célokat veszélyeztető viselkedését. Különutasság (vagy az angol kifejezésből kiindulva partikularizmus) alatt egy tagállam olyan viselkedését vagy stratégiáját értjük, amely az egyéni cselekvésen és a saját tagállami érdek hangsúlyozásán alapul, akár a közös EU-s célok rovására is. Ezek alapján a tanulmány arra is igyekszik rávilágítani, hogy a különutas viselkedés hogyan viszonyul a fent említett alkotmányos alapelvekhez.

Ez a kérdéskör abból a szempontból is rendkívül érdekes, hogy a különutas viselkedés nem feltétlenül és minden esetben tekinthető önkényesnek vagy szándékosnak, hiszen a gazdasági és politikai körülmények olykor rákényszeríthetik a tagállamokat az egyéni érdekek szem előtt tartására, így a közösségi irányvonaltól eltérő viselkedésre is. Az uniós jogrendszerbe való beilleszkedés és a jogszabályok adaptálása, ugyanakkor a nemzeti stratégiák és érdekek hatékony érvényesítése nehéz feladat a tagállamok számára, ennek következménye lehet a különutas viselkedés. Ebből a szempontból elemezni a tagállami magatartást nagy kihívást jelent, ugyanakkor rendkívül érdekes eredményeket is hozhat, hiszen sokszor nehéz eldönteni, hogy amit egy tagállam részéről tapasztalunk a nemzeti vagy uniós politikaalkotás szintjén, az még a legitim sokszínűség határain belül mozog, vagy már illegitim különutasságnak tekinthető. A kettő között húzódó határvonal definiálása nehéz feladat, hiszen a tagállami mozgásteret meghatározzák ugyan a jogszabályok, de egyrészt ezek a jogszabályok is biztosítanak némi rugalmasságot, másrészt a politikai valóság jelentősen átformálhatja a tagállami viselkedést.

A tanulmány ebben a kontextusban vizsgálja Magyarország Oroszországhoz fűződő viszonyát az EU–orosz „szankcióháború” idején, különös tekintettel arra, hogy a magyar stratégia mennyire távolodott el az EU Oroszországgal szembeni hivatalos állásfoglalásától, és az unió hogyan viszonyul ehhez a magyar hozzáálláshoz. A dolgozat először a vizsgált alkotmányos alapelveket, azok uniós szerződésekben és esetjogban való megjelenését mutatja be – a területi korlátoknak megfelelően. Ezután rátér a magyar uniós stratégia, azon belül is az Oroszországgal szembeni politika elemzésére.

2. A tagállami mozgásteret szabályozó alkotmányos alapelvek az uniós jogban

Az Európai Unióhoz való csatlakozáskor az európai országok beleegyeztek abba, hogy közös elvek mentén határozzák meg viselkedésüket és politikaalkotási stratégiáikat, annak érdekében, hogy közös célokat érhessenek el, amelyek megvalósulása

kölcsönös előnyükre szolgál. Mivel az EU kollektív közösségnek tekinthető, működésének fő eleme azon az egyetértésen alapul, hogy tagjai közösen több előnyre tehetnek szert, mint külön-külön, vagy akár olyan előnyökre is, amelyeket – kölcsönös függésük miatt – egyedül nem tudnának elérni. Ezek alapján elméletileg logikus lépés lenne a tagállami preferenciák összehangolása. Ez az elképzelés nemcsak politikaelméleti, hanem gazdasági meglátásokon is alapul, hiszen a négy alapszabadság az EU-ban (a személyek, az áruk, a tőke és a szolgáltatások szabad áramlása) egyértelmű gazdasági okokból alakult ki. Ezen kívül a tagállamok különféle jogi kötelezettségek teljesítését is vállalták az EU-tagsággal, amelyek kikényszeríthetőek, és akár korlátozhatják is politikai mozgásterüket vagy nemzeti jogalkotásukat, így akadályozva meg a különutas viselkedést. Mivel egy kollektív rendszer csak akkor működhet jól, ha annak tagjai együttműködnek, így az olyan egyéni viselkedés, amely a közös célokat veszélyezteti – tehát a különutaság – nem kívánatos a rendszerben. A közösségben való viselkedés szabályait be kell tartani, amit többek között az a tény is biztosít, hogy ezek a szabályok alkotmányos alapelvek formájában le vannak fektetve a szerződésekben.

Az alkotmányos alapelvek az uniós jogrendben több szerepet is betölthetnek, például a joganyagot kerek egészé teszik, kiegészítést nyújtanak az érvelésben a kreatív jogalkalmazáshoz, ugyanakkor segítik a jogi infrastruktúra fenntartását és továbbfejlesztését. Egyszerűbben szólva, ezek felelnek az uniós jog egységének kialakításáért.² Ezen kívül olyan jogi kötelezettségeket és viselkedési szabályokat hoznak létre a tagállamok számára, amelyek szigorú kötőerővel bírnak. Az unió általános alapelvei ugyanakkor felhatalmazzák az Európai Unió Bíróságát arra, hogy kitöltsön bizonyos hézagokat az uniós jogban, valamint hogy megalapozza a bírói felülvizsgálatot.³ Ezek az elvek azonban több különböző formában jelenhetnek meg az uniós jogban. A következő bekezdések bemutatják, hogy milyen formában találkozhatunk velük a szerződésekben, valamint kismértékben betekintést nyújtanak abba is, hogy hogyan jelennek meg az EUB ítélezésében.

2.1 Alkotmányos alapelvek az uniós alapszerződésekben

A szerződésekben a következőképpen szerepelnek a vizsgált alapelvek. A lojális együttműködés elvét az EUSZ 4. cikk (3) bekezdése fogalmazza meg: „Az Unió

² Lásd: *Bogdandy* [2010], 35. o.

³ Lásd: *Lenaerts–Gutiérrez-Fons* [2010], 1629. o.

és a tagállamok a lojális együttműködés elvének megfelelően kölcsönösen tiszteletben tartják és segítik egymást a Szerződésekből eredő feladatok végrehajtásában.” Ez a kötelezettség olyan hűség- és kölcsönös együttműködés tudatot alapoz meg, amelynek elvben meg kellene akadályoznia az uniós célokat veszélyeztető, egyoldalú tagállami cselekvést. Az EUSZ 1. cikk (1) bekezdése megállapítja, hogy a szerződő felek létrehozzák az Európai Uniót, „amelyre közös célkitűzéseik elérése érdekében a tagállamok hatásköröket ruháznak”. Ezen kívül az EUSZ 3. cikk (3) bekezdése alapján az EU „előmozdítja a gazdasági, a társadalmi és a területi kohéziót, valamint a tagállamok közötti szolidaritást”. Mindkét mondat a szolidaritás elvére utal, amelynek érvényesüléséhez kölcsönös megegyezésre és együttműködési hajlandóságra van szükség a tagállamok részéről. Ezen kívül a szerződések alapján az Unió tiszteletben tartja a tagállamok szerződések előtti egyenlőségét (EUSZ 4. cikk (2) bekezdés), valamint állampolgáraikat is egyenrangúan kezeli, függetlenül attól, hogy melyik tagállam állampolgárai (EUSZ 9. cikk).

A fenti paragrafusok rendelkezésein kívül nem lehet figyelmen kívül hagyni a vizsgált alapelvek egy egészen speciális szegmensét sem, amely az EUSZ 24. cikkében, a közös kül- és biztonságpolitikára vonatkozó különös rendelkezések között található. Ez azt írja elő, hogy „a tagállamok az Unió kül- és biztonságpolitikáját a lojalitás és a kölcsönös szolidaritás jegyében tevékenyen és fenntartások nélkül támogatják, és tiszteletben tartják az Unió e területen folytatott tevékenységét”. A lojális együttműködés és a szolidaritás elvének betartása tehát kötelező érvényű ebben az uniós szakpolitikában. A lojális együttműködés elve a szakirodalomban nagyon gyakran ebben a külpolitikai értelemben jelenik meg, és ez az értelmezés a magyar–orosz viszony elemzése szempontjából is releváns.

A hűség, szolidaritás és egyenlőség elve az EU kollektív jellegének alkotmányos kinyilatkoztatása: követni ezeket az elveket magától értetődő kellene hogy legyen bármilyen gazdasági vagy politikai unióban, mert a kollektív rendszer sikerességét erősítik. Ezek alapján a jelen tanulmány egyik fő hipotézise az, hogy *az alkotmányos alapelvek a különutas tagállami viselkedés elkerülését irányozzák elő, hiszen a különutasság nemcsak az uniós érdekeket, hanem az egyéni tagállami érdekeket (a szabályszegő országot) is aláássa*. A különutasság és a nemzeti szuverenitáshoz való állandó ragaszkodás általában azon a tévképzeten alapulnak, hogy a kollektív rendszer elnyomja tagjait, ahelyett hogy előnyöket szerezne számukra. Ez az érvelés és a partikularizmus azonban ellentmond az európai együttműködés alapvető eszméinek, és a felszínre hozza az unilateralizmus problémáit és konfliktusait, miközben éppen ezen konfliktusokat és problémákat akarták a tagállamok elkerülni a szerző-

dések aláírásával. A tagállamok között fennálló magas szintű kölcsönös függőség miatt az egyik tagállam különutas viselkedése egy másik tagállam autonóm reakciójához vezet, ami úgynevezett egyoldalúsági spirált hozhat létre és végső soron veszélyeztetheti a közös célok elérését és az EU működésének egészét.

2.2 Alapvető tagállami kötelezettségek az Európai Bíróság joggyakorlatában

A tagállami kötelezettségek, így a fent ismertetett alapelvek az Európai Unió Bírósága ítélkezési gyakorlatában is megjelennek. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül néhány olyan esetet említünk, amelyben a lojális együttműködés vagy a közösségi hűség elve szolgáltatott alapot az EUB érveléséhez annak jogértelmezési, jogfejlesztő ítélkezési gyakorlatában. Az egyik legalapvetőbb bírósági döntés, amely az uniós jog természetének alapjait és kikényszeríthetőségének lehetőségeit fektette le, a Van Gend en Loos-ítélet 1963-ból.⁴ Ez az ügy hozta létre a közvetlen hatály elvét az uniós jogban. Ennek értelmében a közösségi jog kötelezettségeket ró az egyénekre a tagállami törvényektől függetlenül, tehát az uniós jog érvényesül, tekintet nélkül arra, hogy az adott kérdésről létezik-e nemzeti szabályozás, vagy sem. Bár a közvetlen hatály elve a Van Gend en Loos legismertebb hozadéka, más szempontból is érdemes megemlíteni ezt az ügyet. Először is ebben az esetben utalt a Bíróság először a Szerződések szellemére és természetére,⁵ ami azt jelenti, hogy ezek nem csupán jogi szövegek, amelyek kötelezettségeket rónak a szerződő felekre,⁶ hiszen egy meghatározott céllal rendelkező szervezetet és egy koherens jogrendszert hoztak létre.⁷ Másodsorban a Van Gend en Loos az EU jogrendszerének néhány fontos sajátosságára is rámutat, amelyek mind jogokat, mind pedig kötelezettségeket is ruháznak az alanyokra.⁸

A másik, kiemelkedő eset a lojális együttműködés szempontjából a Costa kontra ENEL-ügy,⁹ amely a közösségi jog elsőbbségének elvét mondta ki. Ez azt jelenti, hogy az elsődleges és másodlagos forrásokból származó uniós jog szigorú kötele-

⁴ Lásd: 26/62. sz. NV Algemene Transport- En Expeditie Onderneming van Gend & Loos Kontra Netherlands Inland Revenue ügyben hozott ítélet (Van Gend & Loos ügy) [ECLI:EU:C:1963:1].

⁵ Lásd: *von Bogdandy – Bast* [2011], 15. o.

⁶ Lásd a Van Gend & Loos ügyet.

⁷ Lásd: *Chalmers–Barroso* [2014], 121. o.

⁸ Lásd: *Chalmers–Barroso* [2014], 108. o.

⁹ Lásd: 6/64. sz. Flaminio Costa kontra E.N.E.L. ügyben hozott ítélet (Costa-ügy) [ECLI:EU:C:1964:51].

zetségnek tekintendő, és azt nemzeti jogi szabályozások nem írhatják fölül.¹⁰ Ez a kötelezettség a tagállamok jogrendszerébe teljesen integrálódik, így annak részét képezi, és közvetlenül érvényes állampolgáraikra, akikre „a nemzeti bíróságok által védelmezendő egyéni jogokat ruház”.¹¹ Ez a két eset fektette le az Európai Unió jogának alapjait abban a formában, ahogy azt ma ismerjük.¹²

A különféle EUB-döntések jelentősen átformálták az alkotmányos alapelvek jelentését az évek során. Az EKSZ 10. cikk alapján meghatározott hűség elve például elvárta a tagállamoktól, hogy minden szükséges intézkedést hozzanak meg az EU jog hatékonyságának biztosítása érdekében.¹³ Ezen kívül már egész korai ítéletekben is a közösségi hűség elvét lefektető paragrafus (EGKSZ 5. cikk) minden intézkedést megkövetelt a tagállamoktól annak érdekében, hogy kövessék a hűség elvét az EU céljai elérésének megkönnyítésére, és tartózkodjanak az e célok megvalósulásának megakadályozására irányuló törekvésektől.¹⁴ Ez konkrétan azt jelenti, hogy a tagállami hatóságoknak minden általános és konkrét intézkedést meg kell tenniük azért, hogy a tagállami jog megfeleljen az EU-jog követelményeinek. Ez az elv érvényesült a Simmenthal-ügyben is, amelyben az EUB gyakorlatilag a nemzeti bíróságokat jelezte ki a közösségi jog érvényesítésére hivatott bíróságokként.¹⁵

A lojális együttműködés elve alapján egy tagállamnak el kell ismernie belső jogrendszerében az uniós tagságából eredő következményeket, és ha szükséges, úgy kell a költségvetési előírásokat is alkalmaznia, hogy azok ne akadályozzák meg a Szerződésekben meghatározott keretek és határidők betartását. Lényegében tehát a tagállamoknak nem megengedett, hogy egyedi módon szabályozzák belső ügyeiket, és nem hivatkozhatnak adminisztratív nehézségekre az uniós jogi kötelezettségek elmulasztásakor.¹⁶ A fenti nagyon rövid áttekintés és a hivatkozott jogesetek jelzik számunkra, hogy a szerződésekben lefektetett, a tanulmány által vizsgált alapelvek, különösen a lojális együttműködés elve, rendkívül sokféle kontextusban különböző kötelezettségeket ruháznak a tagállamokra, ugyanakkor kötelező érvényűek.

¹⁰ Lásd: *Arnulf–Wyatt* [2011], 237. o.

¹¹ Lásd Costa-ügy

¹² Lásd: *Arnulf–Wyatt* [2011], 238. o.

¹³ Lásd: C-354/99. számú Bizottság kontra Írország ügyben hozott ítélet [ECLI:EU:C:2001:202] 46. pont.

¹⁴ Lásd 85/85. sz. Bizottság kontra Belgium [ECLI:EU:C:1986:129]; 22/70. sz. Bizottság kontra Tanács (ERTA) ügyben hozott ítélet [ECLI:EU:C:1971:32].

¹⁵ Lásd: 106/77. sz. Amministrazione delle Finanze dello Stato kontra Simmenthal-ügyben hozott ítélet [ECLI:EU:C:1978:49].

¹⁶ Lásd: 30/72. sz. Bizottság kontra Olaszország ügyben [ECLI:EU:C:1973:16].

2.3 A lojális együttműködés más uniós jogelvek tükrében

Az előző bekezdésekben kifejtett egyértelmű állásfoglalás az alkotmányos alapelvek betartása mellett azonban nem azt jelenti, hogy az EU-ban egyáltalán nincs lehetőség egyéni tagállami cselekvésre. Néha a nemzeti és uniós szintű politikaalkotás között egy bizonyos érdekütközés látszik kialakulni, amely konfliktust maguk a szerződések is elismerik és próbálják megoldani. Ezt a „problémát” olyan intézményi szintű szabályozásokkal hidalta át az unió, mint például a tagállami és a közösségi szint között kialakított megosztott kompetenciák rendszere (például a szociálpolitika, a belső piac vagy a környezetvédelem területén – Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ) 4. cikk). Ezen kívül a szubszidiaritás és az arányosság elve is egy jelentős alkotmányos vezérfonal az EU működésében. Az uniós politikaalkotásban a szubszidiaritás azt jelenti, hogy „azokon a területeken, amelyek nem tartoznak kizárólagos hatáskörébe, az Unió csak akkor és annyiban jár el, amikor és amennyiben a tervezett intézkedés céljait a tagállamok sem központi, sem regionális vagy helyi szinten nem tudják kielégítően megvalósítani, így azok a tervezett intézkedés terjedelme vagy hatása miatt az Unió szintjén jobban megvalósíthatók” (EUSZ 5. cikk (1) bekezdés). Az arányosság elve pedig kimondja, hogy „az Unió intézkedése sem tartalmilag, sem formailag nem terjedhet túl azon, ami a Szerződések célkitűzéseinek eléréséhez szükséges” (EUSZ 5. cikk (4) bekezdés).

A két elv együttesen értelmezve azt jelenti, hogy a döntéseket az állampolgárokhoz legközelebbi szinten kell meghozni, és az EU csak akkor léphet fel döntéshozóként, ha hatékonyabban járhat el, mint a nemzeti vagy esetleg még alacsonyabb szintek. Ebből az következik, hogy a mindennapi politikai döntéshozatalban a mozgástér nagyobb, mint ahogy az elsőre tűnik az alkotmányos alapelvek szigorú értelmezése alapján. Első ránézésre ez azt is jelenthetné, hogy a szubszidiaritás és az arányosság elve ellentétesek az ebben a tanulmányban vizsgált alapelvekkel, de ez elhamarkodott következtetés lenne. Ezek ugyanis arra szolgálnak, hogy emlékeztessék a tagállamokat, hogy az EU olykor nem képes önállóan, a közösségi szinten cselekedni, és az uniós célok pedig a tagállamok által is elérhetőek, amennyiben azok nem lépik túl hatásköreiket. Ezeknek az egyéni, a szubszidiaritás és arányosság elve alapján indokolt tagállami intézkedéseknek azonban mindig a közösség előnyeit kell szolgálniuk, és soha nem ütközhetnek uniós jogba, ahogy arra az EUSZ 4. cikk (3) bekezdés alapján következtethetünk. Röviden összefoglalva, egy tagállam különutas viselkedése nem indokolható a szubszidiaritás és az arányosság elvével, hiszen

azok kiegészítik és erősítik a hűség, szolidaritás és egyenlőség elvét, ahelyett hogy ellentmondának nekik.

Ahogy az előző bekezdésekből is látszik, amellettt hogy az alkotmányos alapelveket az európai integráció fő irányító elveinek kell tekinteni, az EU-n belüli sokszínűség (diverzitás) jelentősége sem hanyagolható el. A tagállamok között fennálló nyilvánvaló diverzitás miatt a mindennapi politikai döntéshozatalban gyakran alakulnak ki különféle csoportosulások vagy kategóriák az országok között. Ilyenek például a kis-nagy, régi-új, nettó befizető-nettó haszonélvező kategóriák. Az egyetlen módszer, amellyel a tagállamok hatékonyan alkalmazkodhatnak a valós politikai kihívásokhoz, az az, hogy saját tulajdonságaikat felismerve a legtöbbet próbálják meg azokból kihozni. Ez a helyzet különösen nehéz a kis tagállamok számára, akik annak ellenére, hogy többen vannak az EU-ban, mint a nagyok, még mindig számos gazdasági vagy éppen adminisztratív nehézséggel küszködnek társaikhoz képest. Ez a helyzet könnyen ahhoz vezethet, hogy a kicsik saját érdekeikre fókuszálva próbálják meg érdekeiket érvényesíteni, és figyelmen kívül hagyják az EU-s szabályokat. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a különutaság a kis tagállamok alapvető tulajdonsága, pusztán arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek az országok olykor speciális preferenciaalkotási és érdekérvényesítési technikákhoz folyamodnak annak érdekében, hogy hatékony politikaalkotók lehessenek az EU-n belül.¹⁷ Az országok sokszínűségéből adódóan tehát a tagállami tevékenységet szabályozó normatív elveket nem mindig követik a tagok, amely komoly nehézségeket állíthat a kollektív uniós célok elérése elé. Éppen ezért, bár a sokszínűséget fel kell ismerni az EU-ban, azt sem lehet kifogásként használni a különutas viselkedésre. Ez a partikularizmus és az alkotmányos alapelvek között fennálló kettősség felveti a kérdést, hogy vajon *indokolt lehet-e a különutas viselkedés és stratégia alkalmazása az unióban, ha ugyanakkor egy normatív keret köti a tagállamokat arra, hogy összehangoltan cselekedjenek.*

3. Magyarország jelenlegi európai uniós stratégiája és Oroszország-politikája

3.1 Szemléletváltás Magyarország európai uniós stratégiájában

Magyarország európai uniós stratégiájának vizsgálata segíthet rávilágítani arra, hogy hol húzódnak a tagállami különutaság határai. Csatlakozási szerződésével

¹⁷ A kis tagállamok preferenciaalkotásáról és érdekérvényesítéséről bővebben lásd: *Copsey-Haughton* [2009] és *Panke* [2010].

Magyarország alávetette magát az uniós tagsággal járó kötelezettségeknek, amely más tagállamokhoz hasonlóan a magyar politikai és jogi mozgásteret is csökkentette, még olyan esetekben is, amelyek különféle nemzeti gazdasági és társadalmi szempontokból jelentősek voltak. Ezen kötelezettségek betartásával azonban Magyarország általánosságban szabálykövető tagállam lett. Az elmúlt években azonban az ország egy olyan stratégiát kezdett alkalmazni az unión belül, amely jelentősen különbözik korábban folytatott stratégiájától és amely nem számít szokványosnak a kelet-közép-európai térség államai között. 2010 óta Magyarország a politikai figyelem középpontjába került, hiszen egy sokkal tudatosabb, függetlenebb viselkedést kezdett tanúsítani, ami jobban odafigyel az egyéni tagállami lehetőségekre, valamint jogi és politikai konfliktusokat vállal fel az EU-val annak érdekében, hogy növelje saját mozgásterét.

A 2010-es kormányváltást követően egy egyértelmű változás következett be a magyar politikai attitűdben, retorikában és uniós stratégiában. Ez a változás jól érzékelhető, ha összehasonlítjuk a jelenlegi kormányzati külpolitikai stratégiát az elmúlt két évtized korábbi stratégiáival. A rendszerváltást követő években a magyar külpolitika hármaskörös prioritása keretében a jószomszédi kapcsolatok kialakításán és a határon túli magyar kisebbségek támogatásán kívül az euroatlanti integráció melletti teljes elköteleződés volt a fő cél.¹⁸ Ezzel szemben a 2000-es években a legfontosabb külpolitikai célkitűzés az uniós tagsághoz való minél zökkenőmentesebb alkalmazkodás és beilleszkedés volt.¹⁹ Az Orbán Viktor miniszterelnök vezette kormány 2011-es hivatalos külpolitikai stratégiájában az elődeinél sokkal nyíltabban és erőteljesebben hangsúlyozta az ország nemzeti és gazdasági érdekei elérésének fontosságát, valamint az ország külpolitikájának legfontosabb nemzeti értékeként Magyarország szuverenitását és területi integritását említi.²⁰ A 2010–2014-es időszakban (és azóta is) a magyar kormány legfontosabb prioritása az Európai Unión belül a magyar érdekek minél hatékonyabb érvényesítése volt.²¹

Ez a stratégiai szemléletváltás legnyíltabban a nemzeti pozíciók EU-val szembeni védelmében mutatkozott meg. Ez több különböző formában és fórumon előtérbe került, de leginkább a 2010-től kezdődő magyar alkotmányos-jogi reformok bírálatában öltött testet.²² Ezek az intézkedések feszültséget és heves vitákat gerjesztettek az Európai Unióval, amelyet számos európai intézménytől érkezett bí-

¹⁸ Lásd: *Terényi* [2009].

¹⁹ Lásd: Magyarország Külkapcsolati Stratégiája [2008], 2. o.

²⁰ Lásd: Külügyminisztérium [2011], 4. o.

²¹ Lásd: *Ódor–Sinka* [2014], 4. o.

²² Lásd például: *Tavares* [2013].

rát, figyelmeztetés és az országgal szemben indított kötelezettségzegési eljárás kísért.²³ Meg kell említeni azonban, hogy a különutas viselkedés ellenére Magyarország általánosságban jogkövető tagállamnak számít az EU-ban, hiszen az irányító hatóságok többnyire változtattak az uniós intézmények által kifogásolt elemeken, hogy elkerüljék a további, akár súlyosabb retorziókat. Ennek fényében az látszik, hogy Magyarország uniós stratégiáját a jogi megfelelés és a politikai manőverezés kontrasztja jellemzi. A jelenlegi magyar kormányzat külpolitikájának másik fontos eleme az ország gazdasági érdekei érvényesítésének az előtérbe helyezése. A különutas gazdasági viselkedés fontosabb állomása volt például a bankok megadóztatása, a közműszolgáltatók államosítása, vagy az olyan adók beemelése a 2015-ös költségvetésbe, amelyek egyértelműen a külföldi gazdasági szereplők ellen irányultak (pl. reklámadó). A fenti intézkedések némelyikét jelenleg is folyamatban lévő uniós eljárások vizsgálják, ami arra enged következtetni, hogy a nemzeti vállalatok előnyben részesítése akár a külföldi gazdasági szereplők elleni diszkriminációnak, vagy állami támogatásnak is minősülhet.

3.2 Magyar–orosz közeledés az Oroszországgal szembeni uniós szankciók bevezetése idején

A magyar kormány egy másik fő stratégiai lépése, amely jó tesztként szolgálhat a partikularizmus elemzéséhez, az Oroszországhoz való közeledés 2014-től kezdve. 2014-ben Magyarország kétoldalú kereskedelmi tárgyalásokat kezdeményezett Moszkvával annak ellenére, hogy az EU szankciókat vezetett be Oroszország ellen annak Ukrajnában való fellépése miatt. Ez a döntés, bár a gyakorlatban a magyar gazdaság külpolitikai eszközökkel való megvédését szolgálta, megkérdőjelezi Magyarország hűségét az uniós kollektív rendszeréhez. Az ország gazdasági motiváció hatására kezdeményezte a tárgyalásokat, válaszként arra, hogy az uniós szankciók hatására Moszkva befagyasztotta az uniós tagállamokból jövő importját, amely igen komoly károkkal fenyegette a magyar gazdaságot. Magyarország állami intézkedéseket is bevetett, hogy a hazai termelőket támogatva javítani próbáljon nehéz helyzetükön. A kormány egy másik szakpolitikai területen, az energiapolitikában is az oroszok felé fordult: még sokáig folytatta a Déli Áramlattal kapcsolatos tárgyalásokat az oroszokkal, annak ellenére, hogy az EU összes többi tagállama már beszü-

²³ Lásd: Európai Bizottság [2011].

tette azokat.²⁴ Ezen a ponton lényeges megemlíteni, hogy Magyarország kötődése a keleti nagyhatalomhoz energiafronton nem új keletű, hiszen az orosz import aránya a teljes magyar energiaimportban immár évek óta 80% körül mozog.²⁵ Az európai országok energiafüggőségének problémájára maga az EU is rámutatott új, 2014-es Európai Energiabiztonsági Stratégiájában.²⁶

Mivel a magyar–orosz közeledés okai egyértelműen gazdasági jellegűek, így feltételezhetjük, hogy a magyar kormány figyelmen kívül hagyta az uniós szankciók mögöttes motivációit és céljait, amellyel megsértette a hűség, szolidaritás és egyenlőség elvét,²⁷ különösen ha a szerződések külkapcsolatok terén megfogalmazott követelményeire, iránymutatásaira gondolunk.²⁸ Ezt a feltételezést erősítik Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter szavai, aki egy interjúban azt hangsúlyozta, hogy Magyarország a magyar érdekeknek megfelelő „magyarbarát” külpolitikát folytat.²⁹ E szavak azt jelzik, hogy a tagállam figyelmen kívül hagyja a kollektív uniós rendszerbeli tagságát. Ugyanakkor azonban muszáj megjegyezni, hogy az EU részéről nem történt hivatalos fellépés a magyar intézkedések ellen. Ennek okai az ügy háttérben álló nem szokványos politikai és jogi körülmények lehetnek, valamint az a tény, hogy nem Magyarország volt az egyetlen tagállam, amely gazdasági érdekeit szem előtt tartva az uniós szankciók ellenére továbbra is közeli kapcsolatokat ápolt Oroszországgal.

Magyarország nemcsak a gazdaság, hanem az atomenergia területén is szorosra fűzte kapcsolatait Moszkvával. Orbán Viktor miniszterelnök és Vlagyimir Putyin orosz elnök 2014 januárjában írták alá a két ország közötti békés atomenergia-felhasználásról szóló egyezményt, amely magában foglalja a paksi atomerőmű bővítését. A beruházás költsége 12 milliárd euró lesz, amelynek 80%-át Oroszország folyósítja 30 éves időtartamra a magyar államnak.³⁰ A paksi atomerőmű bővítéséről szóló törvényt 2014 februárjában fogadta el a magyar országgyűlés,³¹ az ellenzéki pártok támogatása nélkül. Az orosz–magyar megegyezés legvitatottabb pontja az, hogy 2015 márciusában a parlament elfogadott egy törvénymódosítást, amely alapján az erőműbővítés dokumentumai harminc évig titkosítottak lesznek, tehát

²⁴ Lásd: *Horváthy–Nyircsák* [2014].

²⁵ Lásd: Greenpeace Magyarország [2014].

²⁶ Lásd: Európai Bizottság [2014].

²⁷ Lásd: *Horváthy–Nyircsák* [2014].

²⁸ Lásd: EUSZ 24. cikk (3) bekezdés.

²⁹ Lásd: *Hirado.hu* [2014].

³⁰ Lásd: Euractiv [2015], március.

³¹ Lásd: 2015. évi VII. törvény a Paksi Atomerőmű kapacitásának fenntartásával kapcsolatos beruházásról, valamint az ezzel kapcsolatos egyes törvények módosításáról.

nemzetbiztonsági okokra hivatkozva közérdekű adatként nem ismerhetők meg.³² Így tehát az az információ, amely alapján a magyar kormány aláírta az oroszokkal a megállapodást, és annak részletei, hogy pontosan hogyan is költi majd el a hitelt, nem lesznek hozzáférhetők. Tiltakozásul néhány ellenzéki párt az Alkotmánybírósághoz és a köztársasági elnökhöz fordult panasszal.³³

Mivel a paksi bővítésről szóló megállapodás pályázati kiírás nélkül született meg, felmerülhet a kérdés, hogy vajon a magyar–orosz paktum az uniós jog szempontjából versenykorlátozó intézkedésnek, esetleg állami támogatásnak minősülhet-e. Az Európai Bizottság már 2015 tavaszán bejelentette, hogy vizsgálatot indít abban a kérdésben, hogy a paksi megállapodás tiltott állami támogatásnak minősül-e.³⁴ Ez a vizsgálat azt is kilátásba helyezte, hogy amennyiben az Európai Bizottság kérdéseire a magyar kormány nem ad kielégítő választ, a következő lépés a kötelezettségszegési eljárás megindítása lehet. Lázár János miniszterelnökséget vezető miniszter azonban szeptember végén Brüsszelben tárgyalta a paksi bővítés engedélyezési eljárásairól *Margrethe Vestager* versenypolitikáért felelős biztossal és *Dominique Ristorival*, az EB Energiaügyi Főigazgatóságának vezetőjével, ahol a felek megállapodtak abban, hogy az eljárások megfelelően zajlanak, valamint egy szigorú implementációs tervet is rögzítettek.³⁵ Az Európai Bizottság már korábban aggodalmát fejezte ki az ügyben, az építési területre való üzemanyag-szállítással kapcsolatban, de a szerződő felek megfelelően módosították a szerződést, így a vizsgálat lezárult.³⁶

A Magyarország és Oroszország között létrejött atomenergia-megállapodás különféle szempontok szerint értékelhető. A magyar kormány úgy érvel, hogy egy gyümölcsöző üzleti megállapodást kötött, amely beruházási, kereskedelmi és energiapolitikai célokat szolgál, míg az ellenzék és egyes szakértők szerint a jelenleg rendelkezésre álló információ alapján a beruházás nem fogja tudni fedezni saját költségeit állami támogatás nélkül. Az Energiaklub nevű kutatóközpont tanulmánya is az utóbbi véleményt támasztja alá.³⁷ Így felmerül a gyanú, hogy a megállapodás Moszkva eszköze arra, hogy gazdasági úton vásároljon jó kapcsolatot egy uniós tagállammal egy olyan időszakban, amikor megítélése Európában erősen hanyatlik.³⁸

³² Lásd: *The Wall Street Journal* [2015].

³³ Lásd: Pakskontroll [2015].

³⁴ Lásd: *Than Krisztina* [2015].

³⁵ Lásd: *Kormany.hu* [2015].

³⁶ Lásd: *HVG* [2015].

³⁷ Lásd: *Felsmann* [2015].

³⁸ Lásd: *Reuters* [2015].

Ezt az érvelést erősíti Putyin magyarországi látogatása 2015 februárjában, amely egy magyar részről nagy várakozásokkal, uniós részről erős kritikákkal kísért esemény volt, hiszen az elmúlt időszakban az orosz államfő lényegében „persona non grata” lett az Európai Unióban.³⁹ Ennek következtében Magyarország Oroszországhoz való közeledése egyre növekvő távolságot jelent Magyarország és nyugati szövetségesei között, ami azért alakult ki, mert Magyarország, akár az uniós politika fő irányjaival szembeszegülve is, kész arra, hogy „sikeres” európai orszaggá váljon, kerül, amibe kerül. A jelenlegi magyar uniós stratégiával kapcsolatban ez az eset arra világít rá, hogy amennyiben az ország folytatja különutas politikáját az unióval, fennáll a politikai elszigetelődés, valamint a gazdasági marginalizálódás veszélye, ami semmiképp nem lenne előnyös Magyarország számára.⁴⁰

Ezen események tükrében nehéz értékelni, hogy maga az EU hogyan reagál az olyan különutas viselkedésre, ami az alkotmányos alapelvektől eltérő irányt mutat. Bonyolult megtalálni a határt a legitim sokszínűség és az illegitim partikularizmus között, hiszen nem könnyű logikusan követett mintát találni arra, hogy milyen tagállami viselkedés nem feszíti szét az EU által elvárt és megszokott kereteket. A magyar esetet vizsgálva szembetűnő, hogy a magyar kormány néhány intézkedése felett (pl. kétoldalú kereskedelmi tárgyalások folytatása Oroszországgal) elsiklott az unió, de legalábbis nem adott hivatalos intézményi figyelmeztetést. Annak ellenére azonban, hogy az EU nem lépett fel erőlyesen, nyilvánvaló, hogy gazdaságpolitikai intézkedéseivel Magyarország ellentmondott a saját maga által az alkotmányos alapelvek iránt vállalt elköteleződésének. Az ország eltért a közös uniós kötelezettségvállalásoktól azért, hogy megvédje saját gazdaságát, szorosabbra fűzze kapcsolatát egy világméretű nagyhatalommal, és így az európai politikai színtér sikeresebb szereplője lehessen (legalábbis a saját megítélése szerint). Ezzel szemben más magyar intézkedések, mint például az Alaptörvényben eszközölt egyes módosítások és azok hatásai az alapvető jogokra, vagy a paksi megállapodás hivatalos vizsgálatot eredményeztek legalább egy európai intézmény részéről.

4. Konklúzió

A fenti elemzés alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy az Európai Unió engedélyez bizonyos szintű eltérést fő politikai irányvonalaitól akkor, amikor a tagállamnak megfelelő indoka van erre, hiszen több tagállam is az orosz gazdasági

³⁹ Lásd: Euractiv [2015], február.

⁴⁰ Lásd: *Losoncz* [2014].

kapcsolatainak ápolására törekedett az uniós szankciók ellenére. Azonban, *ha közös elvek vagy célok forognak kockán, amelyek az unió közös érdekeit szolgálják* (például a jogállamiság vagy a verseny szabadságának védelme), akkor *az EU kész arra, hogy fellépjen vagy legalább vizsgálatot indítson a tagállami eljárás ügyében.*

A fenti megállapítás is igazolja, hogy *a vizsgált alkotmányos alapelvek szabálykövető magatartást várnak el a tagállamoktól a közösségi célok és közös politikák megvalósítása érdekében.* Azonban szembevetendő a tény, hogy az EU alkotmányos struktúrája nem az egyéni tagállami érdekekre helyezi a fő hangsúlyt, hanem általános követelményeket fogalmaz meg, és legtöbbször figyelmen kívül hagyja azt, hogy az egyes országok egyénileg hogyan tehetnek előnyre szert az EU-tagságuk során.⁴¹ Éppen ezért van arra szükség, hogy az EU intézményei fellépjenek és kikényszerítsék a jogkövető magatartást, valamint az alkotmányos alapelvek és jogi kötelezettségek betartását a tagállamoktól. Ez egyelőre nem minden esetben valósul meg. Ennek ellenére a tanulmány egyik végkövetkeztetése, hogy *az uniós jogrendszer feladata az, hogy meghúzza a határt a jogszerű és jogszerűtlen tagállami viselkedés között.*

Az alkotmányos alapelvek és az esettanulmány rávilágított arra, hogy a kisebb és sérülékenyebb tagállamok egy súlyos dilemmával szembesülnek uniós stratégiáik kialakítása során: hogyan legyenek sikeres kis tagállamok, amelyek hatékonyan tudják saját preferenciáikat érvényesíteni az EU-ban úgy, hogy közben szabálykövető, alapelveket és értékeket tisztelő országok is maradnak. Hiszen, ahogy ezt a magyar–orosz eset mutatta, a nemzeti kormányzás szempontjából előnyös stratégiának tűnő magatartás valójában alááshatja a tagállam lehetőségeit az uniós szinten. Ez különösen fontos egy kis ország esetében, mert annak nemzeti érdeke nagyban függ az európai szintéren felmerülő lehetőségektől.

Végezetül, minden előttük álló nehézség ellenére az uniós kormányoknak komolyan kell venniük az EU-s rendszerben való részvételüket, hiszen a politikaalkotásban való aktív részvétel lehetővé teszi számukra, hogy saját érdekeiket is érvényesíthessék, ahogy következik ez a hűség, szolidaritás és egyenlőség elvéből is. *Az együttműködésnek vagy az alkotmányos alapelvek követésének való ellenállás veszélyeztetheti a tagállamok nemzeti preferenciaalkotását, érdekérvényesítését. A tagállami különutaság és opportunizmus egyik legsúlyosabb következménye lehet*

⁴¹ Természetesen erre is vannak kivételek. Az alapszerződések is említenek olyan eseteket, ahol tagállami közpolitikai célokra lehet alapozni a nemzeti szinten meghozott szabályokat, lásd pl. EU-MSZ 36. cikkben a mennyiségi korlátozások tilalma alóli kivételeket az áruk szabad mozgásának szabályozásán belül.

az a veszély, hogy a kisebb politikai sikerek elérése érdekében a tagállam feláldozza hosszú távú, társadalmilag és gazdaságilag fontosabb kollektív céljait nemcsak az európai, hanem a nemzeti politikai színtéren is.

Irodalomjegyzék

- Arnull, Anthony – Wyatt, Derrick* (szerk.) [2011]: *European Union Law*. 6. kiadás. Hart, Oxford.
- Bogdandy, Armin von* [2010]: *Founding Principles of EU Law. A Theoretical and Doctrinal Sketch*. *Revus*, 12. sz., 35–56. o.
- Bogdandy, Armin von – Bast, Jürgen* (szerk.) [2011]: *Principles of European Constitutional Law*. 2. jav. kiadás. Hart, Oxford.
- Chalmers, Damian – Barroso, Luis*: [2014]: What Van Gend En Loos Stands for. *International Journal of Constitutional Law*, 12. évf., 1. sz., 105–134. o.
- Copsey, Nathaniel – Houghton, Tim* [2009]: The Choices for Europe: National Preferences in New and Old Member States. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 47. évf., 2. sz., 263–286. o.
- Euractiv [2015]: Hungary Says EU Authorised Its Nuclear Fuel Supply Deal with Russia. <http://www.euractiv.com/sections/energy/hungary-says-eu-authorized-its-nuclear-fuel-supply-deal-russia-313273>. (2015. március 26.)
- Euractiv [2015]: Putin and Orbán Contemplate Stronger Energy Ties. <http://www.euractiv.com/sections/global-europe/putin-and-orban-contemplate-stronger-energy-ties-312207>. (2015. február 18.)
- Európai Bizottság [2011]: ‘Viviane Reding’s Letter to Tibor Navracsics’. Európai Bizottság. http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/reding/pdf/news/20120109_1_en.pdf. (2011. december 12.)
- Európai Bizottság [2014]: *European Energy Security Strategy*, SWD(2014) 330 Final (2014. május 28.)
- Európa Tanács [2013]: *Opinion on the Fourth Amendment to the Fundamental Law of Hungary Adopted by the Venice Commission at Its 95th Plenary Session, Venice, 14-15 June 2013*. Európa Tanács, Velencei Bizottság (2013. június). [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad\(2013\)012-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad(2013)012-e).
- Felsmann Balázs* [2015]: Működhet-e Paks II állami támogatások nélkül? Az Erőműtársaság vállalatgazdasági közelítésben. Budapesti Corvinus Egyetem – Energiaklub Szakpolitikai Intézet, Módszertani Központ. http://www.pakskontroll.hu/sites/default/files/documents/paks2_allami_tamogatas_2015jun.pdf.
- Greenpeace Magyarország [2014]: Hátterinformációk a „80% Energiafüggetlenség?!” című sajtóközleményünkhöz. <http://www.greenpeace.org/hungary/hu/sajtokozpont/Hatterinformacio-Bizalomvesztes-es-szankciok-Oroszorszaggal-es-a-Roszatommal-szemben/>.
- Horváthy Balázs – Nyírcsák Adrienn* [2014]: *EU-Russia Sanctions War. Part II: Consequences of Restrictive Measures for Hungary – National Interests and Questions of Loyalty*. HAS CSS Lendület-HPOPs Research Group. <http://hpops.tk.mta.hu/en/blog/2014/10/eu-russia-sanctions-war-part-ii-consequences-for-hungary>. (2014.10.06.)
- Kormany.hu* [2015]: Lázár János Brüsszelben tárgyalta a paksi atomerőmű bővítéséről. <http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/lazar-janos-brusszelben-targyalta-a-paksi-atomeromuboviteserol>. (2015. szeptember 29.)
- Külgügyminisztérium [2008]: *Magyarország Külkapcsolati Stratégiája*. http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/kulkapcsolati_strategia/hu.
- Külgügyminisztérium [2011]: *Magyar Külpolitika az uniós elnökség után*. http://eu.kormany.hu/download/4/c6/20000/kulpolitikai_strategia_20111219.pdf.

- Lévayné Fazekas Judit [2014]: A lojális együttműködés elve, avagy a tagállamok kötelezettségei az uniós jog érvényesülésének szolgálatában. In: *Fekete Balázs – Horváthy Balázs – Kreisz Brigitta* (szerk.): *A világ mi magunk vagyunk*. HVG Orac, Budapest, 123–135. o.
- Lenaerts, Koen – Gutiérrez-Fons, José A. [2010]: The Constitutional Allocation of Powers and General Principles of EU Law. *Common Market Law Review*, 47. sz., 1629–1669. o.
- Losonczi Miklós [2014]: Magyarország tíz éve az EU-ban – Mekkora volt a mozgástér? *Közgazdasági Szemle*, LXI. évf., 4. sz., 486–492. o.
- Ódor Bálint – Sinka László [2014]: Magyar Európa-politika 2010–2014: Kihívások és eredmények. *Európai Tükör*, 19. évf., 1. sz., 3–15. o.
- Pakskontroll [2015]: Alkotmányellenes a paksi titkosítás. <http://www.pakskontroll.hu/hu/alkotmanyellenes-paksi-titkositas>. (2015. március 3.)
- Panke, Diana [2010]: Small States in the European Union: Structural Disadvantages in EU Policy-Making and Counter-Strategies. *Journal of European Public Policy*, 17. évf., 6. sz., 799–817. o.
- Reuters [2015]: Special Report: Inside Hungary's \$10.8 Billion Nuclear Deal with Russia. <http://www.reuters.com/article/2015/03/30/us-russia-europe-hungary-specialreport-idUSKBN0MQ0MP20150330>. (2015. március 30.)
- Tavares, Rui [2013]: Report on the Situation of Fundamental Rights: Standards and Practices in Hungary (pursuant to the European Parliament Resolution of 16 February 2012) (2012/2130(INI)). Európai Parlament. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A7-2013-0229+0+DOC+PDF+V0//EN>.
- Terényi János [2009]: 1989–2009: Húsz év a magyar külpolitikában. Külügyminisztérium, http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/DE/hu/20_eves_jubileum/terenyi.htm.
- Than Krisztina [2015]: Hungary's Nuclear Deal under EU Scrutiny. Reuters, <http://www.reuters.com/article/2015/03/30/us-russia-europe-paks-idUSKBN0MQ0N720150330#uhbo0qBkL55jJwmb.97>. (2015. március 30.)
- The Wall Street Journal* [2015]: Hungary Makes \$14 Billion Power Plant Expansion Secret. <http://www.wsj.com/articles/hungary-makes-14-billion-power-plant-expansion-secret-1425396373>. (2015. március 3.)